

L'any Darwin des de l'institut Francesc Ribalta

Francisco Mezquita *

No som molt originals al celebrar l'any Darwin en aquest número de la revista Ribalta donat l'allau de publicacions, homenatges i actes que s'han fet ja o estan en curs de fer-se al llarg de l'any. Ara be nosaltres a l'Institut teníem de fa temps un motiu particular que ens obligava a dir alguna cosa al respecte i quina millor tribuna que aquesta revista.

El motiu és l'existència a la biblioteca de l'Institut d'un exemplar del llibre cabdal de Charles Darwin anomenat *Origen de las especies por medio de la seleccion natural o la conservacion de las razas favorecidas en la lucha por la existencia*, traduït per Enrique Godínez¹ i publicat per l'editorial Biblioteca Perojo², Madrid-París, 1877, o siga es tracta de la primera edició en castellà a Espanya traduïda a partir de la sexta i última edició anglesa en aquell moment³. L'edició, de 573 pàgines, 15 capítols, un esbós històric i una introducció, consta abans de tot açò, de la reproducció de dues cartes de Charles Darwin en anglès i la versió al castellà en les que autoritza en una, la traducció de l'obra (28 d'abril de 1876) i en l'altra, la notícia de què al rebre les galeres de la traducció espanyola per a la seua revisió, diu que a causa del treball, la salut i perquè ha oblidat un poc l'espanyol, no pot emprendre ara la tasca de revisar-la però que per les poques pàgines que ha llegit i la forma del llibre està molt satisfet (21 de març de 1877).

El segell que porta estampat a la coberta del llibre per part del bibliotecari, és molt indicatiu. En la seua forma oval encara es pot llegir: Instituto de 2ª Enseñanza. Biblioteca Provincial. Aquesta denominació de l'Institut es va mantenir

* Catedràtic de Geografia i Història de l'IES Francesc Ribalta.

Ribalta. Quaderns d'aplicació didàctica i investigació, núm. 15 (juny 2009), ps. 65-70.
© IES Francesc Ribalta · Castelló de la Plana · ISBN: 978-84-692-2654-4
<http://www.iesribalta.net/revista>

1. Enrique Godínez y Esteban: va ser oficial de la Marina, periodista; redactor d' *El Cronista* de Nueva York, director-propietari d'una revista financera a Mèxic; a Madrid va treballar com a col·laborador de la *Revista Contemporanea*, *La Opinion* i *La Regencia*, i va ser redactor de *El Tiempo* fins que va morir a Madrid el 7 de desembre de 1894. Ossorio i Bernard, Manuel (1903) *Ensayo de un catalogo de Periodistas Espanyoles del siglo XIX*. Imprenta y Litografia de J. Palacios

2. José del Perojo y Figueras (1852-1908). Editor d'origen cubà, progressista i darwinista, director en aquell moment de la *Revista Contemporánea* (1875-1907), d'informació general. Actes de la VIII trobada de la ciència i de la tècnica, (2006) Barcelona, pp. 107.

3. La traducció al castellà representava fins aquell moment la desena llengua a la que es traduïa després de l'alemany(1860), francès(1862), holandès(1864), italià, rus, suec(1869), danès(1872), hongarès(1873), i polac. Juan Jesus Zarà (2007) *Traductores y traducciones de literatura y ensayo. 1835-1919*, pp. 196.

des de 1857 (lleï de 9 de setembre) fins 1901 (R.D. de 17 d'agost), en què van prendre el nom d'Institutos generales y tecnicos. D'altra banda la Biblioteca Provincial va ser la mateixa de la de l'Institut fins 1910 en què es desglossa de la del Claustre de Professors existint per tant a partir d'aquest moment dues biblioteques en el mateix centre⁴.

Igualment es pot confirmar l'entrada d'aquesta obra el nostre Institut, ja que en la Memòria corresponent al curs 1877-1878⁵ en el quadre n° 10, amb el títol *Biblioteca Provincial y del Instituto de Castellón. Obras que han ingresado en esta Biblioteca durante el curso de 1877 a 1878*, a l'apartat *Adquiridas por compra o suscripción*, apareix en el vuitè lloc: *Darwin (Charles). Origen de las especies, Madrid, 1877, 8ª, 1 exemplar*.

En total apareixen 176 obres per a la Biblioteca, de les quals 78 són per compra del centre, com la de Darwin, i les altres 98 són per donació del govern, enviades directament pel Ministeri. El llistat total està signat en la part final per el director de l'Institut (Dr. Llorca) i el bibliotecari del mateix Juan A. Balbas en data del 30 de setembre de 1878. En la mateixa Memòria, en el quadre n° 2 apareixen els professors que formaven el que avui en dia s'anomena Junta directiva i que eren els següents:

Director: Francisco Llorca Ferrandiz, catedràtic de Física i Química
Vice-Director: Joaquin Aliaga Garcia, catedràtic de Llatí i Castellà
Secretari: Teodoro Tena y Gascón, catedràtic de Retòrica i Poètica

Aquestes Memòries d'Institut, es llegien a l'inici del curs següent pel secretari, la lectura de les quals era d'obligat compliment, a l'acte solemne d'inauguració del curs al que assistien autoritats, professors, alumnes i familiars.

Segons aquestes dades el llibre va tardar a publicar-se al castellà divuit anys entre el període isabelí, el sexenni democràtic i la restauració.

Encara que el període isabelí va significar la introducció del liberalisme a Espanya, no va ser un procés fàcil ja que va sofrir molts entrebancs polítics per la resistència de les elits moderades, de l'església, els carlins i dels conservadors en general per impulsar les reformes socials, econòmiques i del pensament liberal. Entre elles la llibertat d'impremta, cavall de batalla importantíssim en una època en què les publicacions escrites (premsa, llibres, pamflets, etc) era la manera més generalitzada i ràpida de difondre les idees malgrat l'alt grau de l'analfabetisme (72% en 1877)⁶. En aquest sentit les constitucions respectives de 1845 (article 3), 1869 (article 17) i 1876 (article 13) arrebeguen la llibertat d'impremta en el seu articulat. Ara be, encara que s'havia establert la llibertat d'impremta, el seu desenvolupament era molt restrictiu, amb els obstacles típics de la censura prèvia, les fortes multes econòmiques que impedièn la vida del diari o l'editorial o les pressions governatives, per això la sort d'aquestes accions estava confiada a la

4. I Centenario del Instituto de Castellón. 1846-1946. (1947): Publicaciones del Instituto Nacional de Enseñanza Media "Francisco Ribalta" Imprenta Mas, Castellón.

5. Memoria del Instituto de Castellón, por el catedrático y secretario del mismo D. Teodoro Tena. Curso 1877-1878. Imprenta y librería de Rovira hermanos, Mayor,96, Castellón, 1878

6. Bahamonde, Angel (coord.) (2000) Historia de Espanya, siglo XX, 1875-1939), Càtedra, Madrid, pp. 284

ORÍGEN
DE
LAS ESPECIES

POR MEDIO DE LA SELECCION NATURAL

Ó LA

CONSERVACION DE LAS RAZAS

FAVORECIDAS EN LA LUCHA POR LA EXISTENCIA

POR CHARLES DARWIN

TRADUCIDA CON AUTORIZACION DEL AUTOR DE LA SEXTA Y ÚLTIMA EDICION INGLESA

POR

ENRIQUE GODINEZ

BIBLIOTECA=PEROJO

MADRID

CALLE DE PIZARRO, 15

PARIS

19, RUE DE PROVENCE

(Derechos reservados.)

MADRID, 1877.—TIPOGRAF.-ESTEROTIPIA PEROJO.—Pizarro, 15.

Fig. 1: Portada de l'exemplar de la primera edició en castellà (1877) del *Origen de las Especies* que es conserva a l'IES Francesc Ribalta

introducció del jurat per als delictes d'impresament que podia donar una visió més oberta a la llibertat de premsa que els propis jutges. Però la introducció del jurat sols estava prevista en la Constitució de 1869 (article 93) que va durar molt poc, fins a 1875.

No és d'estranyar per tant el retard en publicar-se la versió castellana de *l'Origen de les especies*. L'impuls que es va donar durant el sexenni democràtic (1868-1874) de les llibertats civils va ser extraordinari i fonamental en molts sentits, i encara que amb la restauració d'Alfons XII en 1876 hi va haver un fort retrocés no hi ha cap dubte que l'empenta del període anterior va tenir el valor de crear uns referents polítics i uns avanços de la societat civil, que malgrat el retrocés s'havia de pensar en ells perquè s'havien aplicat ja.

En aquest context (1877) apareix la traducció del nostre llibre.⁷ Però l'ambient intel·lectual a Espanya no era fàcil, ni còmode amb les noves autoritats de la restauració alfonsina, ja que el ministre de Foment (que incloïa Instrucció Pública) Manuel de Orovio, del primer govern de la Restauració, presidit pel conservador Antonio Canovas del Castillo va protagonitzar la que s'anomena segona qüestió universitària.⁸ Doncs seguint la línia d'una ideologia conservadora, amb un règim confessional catòlic, el 27 de febrer de 1875 va aparèixer a la Gaceta de Madrid del mateix dia, una circular dirigida als rectors de les universitats, però estesa obviament als instituts respectius del seu districte, en la que s'exigia als professors a no fer, en la seua tasca professional, cap manifestació que poguera considerar-se contrària a la monarquia recent restaurada, ni a la religió catòlica, confessió oficial de l'Estat. No volem deixar de transcriure algun dels seus paràgrafs més significatius:

La libertad de enseñanza de que hoy disfruta el pais, y que el gobierno respeta, abre a la ciencia ancho campo para desenvolverse ampliamente sin obstaculos ni trabas que embaracen su acción, y a todos los ciudadanos los medios de educar a sus hijos segun sus deseos y hasta sus caprichos [...]

Es pues preciso que vigile V.S. con el mayor cuidado para que en los establecimientos que dependen de su autoridad no se enseñe nada contrario al dogma católico ni a la sana moral, procurando que los Profesores se atengan estrictamente a la explicación de las asignaturas que les estan confiadas, sin extraviar el espíritu dócil de la juventud por sendas que conduzcan a funestos errores sociales. [...]

Pero el ministro que suscribe faltaria al mas sagrado de los deberes si no encargara a V.S. encarecidamente que por ningun concepto tolere que en los establecimientos dependientes de este Rectorado se explique nada que ataque directa ni indirectamente a la Monarquia constitucional ni al régimen político, casi unanimemente proclamado por el pais.[...]

7. De fet en 1872 s'havia publicat una versió incompleta, en fascicles, de *l'Origen de les especies* i en 1876 una altra incompleta de *l'Origen de l'home*. El primer tractament i discussió en profunditat sembla que va tenir lloc en unes conferències de José Letamendi a l'Ateneu Català a l'abril de 1867. En Fontana J. i Villares, R.,: (2008) *Historia de Espanya*. Volum XI per Jose L. Garcia Delgado, Juan P. Fusi, i José M. Sanchez Ron, Crítica- Marcial Pons, Madrid

8. Bahamonde, Angel (coord). *Ibidem*, pp 288. Abans i després del Sexenni democràtic, l'educació passa a primer plànol precisament quan el liberalisme doctrinari exagera el seu control fins arribar al conflicte i produeix el que es coneix amb el nom de primera(1865) i segona(1875) qüestió universitària.

El contingut d'aquesta circular va ser rebutjat per alguns professors universitaris, primer per Augusto Gonzalez Linares y Laureano Calderón, després per Francisco Giner de los Rios, Nicolas Calderón i Gurmésindo Azcàrate. En total 39 professors, la major part dels quals seran sancionats i alguns apartats de les seues càtedres. Aquesta acció va ser l'espurna que va donar lloc a la creació l'any següent de la Institució Lliure d'Ensenyança, entitat educativa al marge de l'ensenyament oficial de l'Estat i que tanta influència tindrà per a la cultura espanyola en un futur immediat.

No tenim cap referència sobre l'impacte de l'obra de Darwin entre el professorat del nostre Institut, encara que hi ha altres Instituts en què l'aparició de l'obra causa alguna commoció social a la ciutat, com a l'Institut de Granada per part del naturalista, Director i catedràtic d'Història Natural Rafael Garcia y Alvarez en el curs 1872-73⁹, abans inclús de la traducció al castellà. Per més que l'activitat professional dels catedràtics de l'Institut de Castelló tenia alguna influència en la vida de la ciutat per mig de conferències, cursos per a obrers i altres¹⁰

No obstant la lectura dels discursos d'obertura de curs de les Memòries de l'Institut de tots aquests anys¹¹ poden donar una idea general de la manera de pensar de Directors o Secretaris que evidencia la seua adscripció a la ideologia liberal, com era de suposar, però molt moderada, confessional i evidentment monàrquica, tal com es veu en la del curso 1867-68 (hi ha una part masclista i paternal digna de menció), la mateixa vespra de la destitució del tro d' Isabel II, llegida pel director i catedràtic Romualdo Arnal.

Per contra, en el període del Sexenni democràtic (1868-1874) no trobem en cap dels discursos del director, per cert Domingo Herrero, cap referència de salutació al caràcter democràtic del règim, sinó una introspecció amable cap a èpoques anteriors, una velada crítica cap a llei que no feia obligatòria l'assistència del alumnes a classe i una lloança a les virtuts de la instrucció (Memòria del curs 1868-69). En la Memòria del curs 1872-73 fa referència a les dificultats de dur a terme l'ensenyament amb els carlins dominant el Maestrat en plena guerra civil:

Si el curso que acaba de finir ha sido fecundo en novedades políticas, y en perturbaciones de todo género, que hoy comienza promete ser mucho más funesto para la enseñanza, especialmente en esta provincia, dominada por las huestes del pretendiente Carlos, que desde las altas crestas del Maestrazgo se dirigen a los pueblos de la Plana y amenazan seriamente nuestra capital.

Tanmateix quan s'acaba el sexenni (1875-76) els discursos canvien de forma significativa, (el director Dr. Francisco Llorca) amb frases i comentaris que expressen de forma negativa el transcurs dels cursos en aquest període i l'alleujament pel final de la guerra carlista a la província:

9. Nuñez, Diego: (1977) El darwinismo en Espanya, pag. 31-32

10. Altava Rubio, Vicenta: La función social del Instituto de Castellón en el siglo XIX, dins de L'Institut F. Ribalta (1994) Diputació de Castelló

11. AHR(Arxiu històric I. Ribalta) Caixa nº 1155

Si miramos retrospectivamente a cursos anteriores, veremos a la enseñanza, presa durante largo tiempo de los continuos e inestables movimientos que tan profundamente han agitado todos los ramos de la administración española en estado harto deplorable, en situación sumamente aflictiva y por demás precaria.

Finalment en la Memòria de 1877-78, el curs en què entra en la biblioteca del centre el llibre de Darwin, no hi ha cap discurs d'obertura sinó exclusivament la lectura de les dades generals de l' Institut, com es feia també per cert en els cursos anteriors, després del corresponent discurs.

L'actitud del professorat és liberal, tal com apareix en la tradició de la societat de Castelló, un liberalisme més caracteritzat per la posició contrària al carlisme que per l'aprofundiment en la mateixa doctrina. No trobem en els discursos de tot el sexenni cap senyal a favor de l'inici d'una tímida democratització o cap a la república tal com passava a l'ajuntament de Castelló amb F. Gonzalez Chermá. De tota manera Catalino Alegre Renau, cap del departament d'Historia Natural va ser alcalde de Castelló de 1874 a 1877 en una candidatura catòlica. Per altra banda el cap de departament de Filosofia, per iniciativa del qual degué arribar el llibre de Darwin, era Mateo Asensi Garcés, que havia estat professor de filosofia de les universitats de Barcelona i València, de filiació segurament krausista. Posicions que a priori podien ser molt diferents davant el darwinisme, però que mostren el moment històric de final del sexenni democràtic i el principi de la Restauració.

Bibliografia

- Actes de la VIII trobada de la història de la ciència i de la tècnica(2006). Societat catalana d'història de la ciència i de la tècnica. Filial de l'I.E.C. Barcelona
- Acuña Partal, C. (2007): "Sobre las aportaciones de la edición traductológica de las retraducciones de 'El origen de las especies' al estudio de la recepción de Charles Darwin en España", dins de Zaro, Juan Jesus (ed.) *Traductores y traducciones en la literatura y ensayo (1835-1919)*, Comares, Granada, pp. 179-217.
- García Delgado, J.L., Fusi, J.P., Sánchez Ron, J.M. (2008): *Historia de España*, volum XI, forma part de Fontana, J. i Villares R. (dirigida per): *Historia de España*, Crítica-Marcial Pons, Madrid
- Glick, Tomás F. (1982): *Darwin en España*. Península, Barcelona
- Núñez, D. (Edición de) (1977): *El darwinismo en España*, Castalia, Madrid
- Mosse, G. L. (1997): *La cultura europea del siglo XIX*, Ariel, Barcelona
- Ossorio y Bernard, M. (1903) *Ensayo de un catálogo de Periodistas Españoles del siglo XIX*. Imprenta y litografía de J. Palacios, Madrid